

การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา : การประยุกต์ในการวิจัยทางการพยาบาล Ethnography : An Application to Nursing Research

ดร. ศากุล ช่างไม้ *

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา เป็นระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้ศึกษาวิถีการดำเนินชีวิตในแต่ละวันของกลุ่มคนที่ต้องการศึกษา เพื่อเป้าหมายให้เกิดความเข้าใจในพฤติกรรมของกลุ่มคนตามการรับรู้ของกลุ่มตนเองและมีความเข้าใจในแบบแผน พฤติกรรมทางสังคมวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ที่ยึดถือจนกลายเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของคนกลุ่มนั้นพยาบาลสามารถนำระเบียบวิธีวิจัยนี้มาใช้ในการศึกษาวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของผู้ใช้บริการที่เกี่ยวข้องกับมิติสุขภาพและการดูแล ดังนั้นนักวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographer) จึงทำการวิจัยเพื่อศึกษารูปแบบของวัฒนธรรมและประสบการณ์ของคนกลุ่มใด

กลุ่มหนึ่งในวัฒนธรรมอย่างเป็นองค์รวม การทำวิจัยแบบชาติพันธุ์วรรณาประกอบด้วย 13 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การเลือกโครงการ 2) การเลือกสถานการณ์ทางสังคม 3) การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม 4) การทำบันทึกเบื้องต้น 5) การบันทึกรายละเอียดสิ่งที่สังเกต 6) การวิเคราะห์ขอบเขตในเบื้องต้น 7) การสังเกตเฉพาะเรื่อง 8) การวิเคราะห์เพื่อจัดกลุ่ม/จัดหมวดหมู่ 9) การเลือกประเด็นที่สนใจเพื่อการสังเกตเฉพาะ 10) การจัดองค์ประกอบของสถานการณ์หรือสิ่งที่สังเกตได้ 11) การกำหนดแก่นของวัฒนธรรม 12) การทำบัญชีรายการของวัฒนธรรมที่ได้มาทั้งหมด และ 13) การเขียนรายงานการวิจัย

Abstract

Ethnographic research is a qualitative research methodology used to study lifestyles of people being studied. The goal is to understand their behaviors from their point of views and to understand patterns, social behaviors, culture, faith and lifestyle of the people. Nurses can use ethnography in order to

study culture and lifestyle of clients in relation to health and care. Therefore, ethnographic research is conducted to study the culture and experience of one group in the holistic culture. The ethnographic research consists of 13 stages as follows : 1) selecting an ethnographic project 2) selecting a

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ และประธานสาขาวิชา การพยาบาลผู้ใหญ่ หลักสูตรพยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยคริสเตียน

social situation, 3) doing participant observation 4) making ethnographic record 5) making descriptive observations in general 6) making a domain analysis 7) making focused observation 8) making

a taxonomic analysis 9) making selected observation 10) making a componential analysis 11) discovering cultural themes 12) taking a culture inventory and 13) writing an ethnography.

บทนำ

วิชาชีพการพยาบาลเป็นวิชาชีพที่ต้องทำงานเกี่ยวข้องกับ “คน” ไม่ว่าจะเป็นผู้ให้บริการหรือบุคลากรอื่นในทีมสุขภาพ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่พยาบาลจะต้องเรียนรู้และเข้าใจพฤติกรรมของบุคคล โดยเฉพาะพฤติกรรมที่บุคคลรับรู้ในมุมมองของตนเอง (Nikkonen & Janhonen, 1995) การศึกษาเชิงคุณภาพช่วยให้พยาบาลสามารถศึกษาและเข้าใจบุคคลหรือกลุ่มคนที่ต้องการศึกษาได้ทั้งพฤติกรรม การดำเนินชีวิต และวัฒนธรรม (Hardy, 1994) ยิ่งไปกว่านั้นยังสามารถศึกษาปรากฏการณ์ทางการพยาบาลที่เกี่ยวข้องกับภาวะสุขภาพในกลุ่มคนด้วย

Ethnography สามารถแปลเป็นไทยได้ว่า “ชาติพันธุ์วรรณา” จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายว่า เป็นชาติพันธุ์วิทยาสาขาหนึ่งที่พรรณาดังวัฒนธรรมแบบต่างๆ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542:359) นักวิชาการทางการพยาบาลได้อธิบายเพิ่มเติมว่า Ethnography หมายถึง “ภาพวาดหรือรายละเอียดของกลุ่มคน” (Burns & Grove, 1993) หรือ “การเรียนรู้จากกลุ่มคน” (Spradley, 1980) และ “รายละเอียดของคนที่มีวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน” (Crowther, 1995)

การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographic research) จึงเป็นระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้ศึกษาวิถีการดำเนินชีวิตในแต่ละวันของกลุ่มคนที่ต้องการศึกษา เพื่อเป้าหมายให้เกิดความเข้าใจในพฤติกรรมของบุคคลตามการรับรู้ของบุคคลเอง รวมไปถึงความเข้าใจในแบบแผน พฤติกรรมทางสังคม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ที่ยึดถือจน

กลายเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของคนกลุ่มนั้นไปแล้ว ดังนั้นนักวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographer) จึงทำการวิจัยเพื่อศึกษารูปแบบของวัฒนธรรมและประสบการณ์ของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในวัฒนธรรมอย่างเป็นองค์รวม (Polit & Beck, 2008: 222) ระเบียบวิธีวิจัยนี้ได้รับการยอมรับในวิชาชีพการพยาบาลตั้งแต่ไลนิงเจอร์ (Leininger, 1985) ได้นำมาใช้เพื่อการศึกษาเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับการพยาบาลโดยเน้นเกี่ยวกับภาวะสุขภาพ

Spradley (1980) ให้ความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” ว่าหมายถึงความรู้ซึ่งได้มาจากการเรียนรู้และบุคคลหรือกลุ่มคนได้ใช้ความรู้นั้นในการบอกความหมายของประสบการณ์ของตน จากนั้นจึงแสดงให้เห็นพฤติกรรมตามมา ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นเป็นรูปธรรมได้ โดยการกระทำพฤติกรรมของกลุ่มคน (Behavior) สิ่งที่กลุ่มคนรู้หรือมีความรู้ (Knowledge) และสิ่งที่กลุ่มคนสร้างขึ้นและใช้ (Artifacts) ดังนั้นในการเรียนรู้วัฒนธรรมของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งจึงเรียนรู้ผ่านสิ่งต่างๆ ดังนี้

1. การสังเกตการกระทำหรือพฤติกรรมของกลุ่มคนในสังคม (Behavior) เพราะพฤติกรรมเป็นการกระทำที่เกิดขึ้นจากการสะสมความคิด ความรู้เพื่อการมีชีวิตรอดในกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ร่วมกัน พฤติกรรมเหล่านั้นจึงแสดงออกถึงวัฒนธรรมของคนกลุ่มนั้นได้อย่างดี เช่น ค่านิยมและค่านิยมที่แสดงออกถึงค่านิยมของประเทศไทยนิยมรับประทานข้าวเหนียวที่ต้องใส่กระติบมาอย่างดี

2. การสังเกตสิ่งประดิษฐ์ที่คนในสังคมทำและนำไปใช้ (Culture artifacts) เพราะข้าวของเครื่องใช้ของคนในแต่ละกลุ่มเกิดขึ้นจากรากเหง้าและ

วารสารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๒ (เมษายน - มิถุนายน) ๒๕๕๗

ภูมิปัญญาของเขา จึงทำให้มีการประดิษฐ์หรือสร้างขึ้นและใช้กันมารุ่นต่อรุ่น เช่น หมอนขิดที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยเป็นสิ่งที่ประดิษฐ์ที่แตกต่างไปจากคนในภาคอื่น

3. การฟังสิ่งที่คนในสังคมพูดหรือภาษาที่ใช้ (Speech messages/ language) เนื่องจากภาษาแสดงถึงวัฒนธรรมที่ชัดเจนของคนแต่ละกลุ่ม เช่น คนไทยที่มาจากแต่ละภาคซึ่งมีภาษาที่ต่างกัน คนภาคเหนือใช้ภาษาเหนือที่มีความแตกต่างกับภาษาใต้ของคนภาคใต้

ดังนั้นการทําวิจัยแบบชาติพันธุ์วรรณาจึงใช้กระบวนการอ้างอิงจากสิ่งดังกล่าว ในการเรียนรู้สิ่งที่ได้เห็น ได้ยิน เพื่อเข้าใจวิถีชีวิตของกลุ่มคนที่ศึกษาภายใต้สิ่งแวดล้อมที่เขาคุ้นเคย เพื่อเป้าหมายคือการเข้าใจความหมายและประสบการณ์ ที่กลุ่มคนในสังคมรับรู้ตามมุมมองของเขาเอง (Leininger, 1985; Cameron, 1990; Nikkonen & Janhonen, 1995; Brandriet, 1994)

คุณลักษณะพื้นฐานของการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา

ก่อนเริ่มทําวิจัยเชิงคุณภาพทุกครั้ง ผู้วิจัยควรทำความเข้าใจหลักปรัชญาหรือความเชื่อเกี่ยวกับการทําวิจัยเชิงคุณภาพ รวมทั้งต้องได้รับการฝึกฝนวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม และการจดบันทึก ในการทําวิจัยแบบชาติพันธุ์วรรณามีคุณลักษณะพื้นฐานที่ผู้วิจัยต้องคำนึงถึงด้วย กล่าวคือการที่จะอ้างว่างานวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบชาติพันธุ์วรรณา ต้องประกอบด้วยคุณลักษณะพื้นฐานดังนี้ (Streubert and Carpenter, 2011:171-174)

1. ผู้วิจัยเป็นเครื่องมือที่สำคัญของการวิจัย (Researcher as instrument) ซึ่งคุณลักษณะนี้จัดเป็นคุณลักษณะหลักของการวิจัยเชิงคุณภาพโดยทั่วไปด้วย

2. การลงพื้นที่ (Fieldwork) โดยผู้วิจัยเข้าไปเก็บข้อมูลในพื้นที่ของการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

3. วงรอบของการเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลตามธรรมชาติ (Cyclic nature of data collection and analysis) กล่าวคือกระบวนการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลจะเกิดขึ้นไปพร้อมๆ กัน

4. การเน้นวัฒนธรรมของกลุ่มบุคคลที่มีสิ่งต่างๆ เหมือนๆกัน (Focus on culture) เช่น กิจกรรม การกระทำ ภาษา สิ่งของเครื่องใช้ และอื่นๆ

5. การเกิดแก่นของวัฒนธรรม (Cultural immersion) ที่เกิดจากการฝังตัวอยู่ในพื้นที่เป็นระยะเวลานานพอสมควรของผู้วิจัยและมีความลึกซึ้งกับความ เป็นอยู่ในชุมชนหรือพื้นที่นั้นๆ

6. การสะท้อนคิด (Reflexivity) เป็นการหาจุดสมดุลของการเป็นผู้วิจัยกับการเป็นบุคคลหนึ่งในวัฒนธรรมของกลุ่มคน เพราะผู้วิจัยต้องเข้าไปอยู่ในชุมชนนั้นๆ จนอาจลืมนึกถึงความเป็นตัวตนที่มีความคิดของตนเองเมื่อพบสิ่งที่เกิดขึ้นในวัฒนธรรมที่ได้เข้าไปอยู่ ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่ผู้วิจัยต้องสามารถแยกแยะให้ได้ว่า ขณะนี้ตนเองคิดอย่างไร และคนในวัฒนธรรมนั้นจริงๆ คิดอย่างไร

การประยุกต์ในการวิจัยทางการแพทย์

เนื่องจากวิชาชีพการพยาบาลเป็นวิชาชีพที่ต้องปฏิบัติงานกับมนุษย์โดยตรง ทั้งการดูแลผู้ป่วยและครอบครัวและการทำงานร่วมกับบุคลากรสุขภาพด้วยกันเอง จึงทำให้พยาบาลต้องมีความสามารถในการเข้าใจมนุษย์รวมทั้งเรียนรู้และเข้าใจวิถีชีวิตของมนุษย์ เพื่อให้ทำงานร่วมกันได้ นักวิจัยทางการแพทย์นำระเบียบวิธีวิจัยแบบชาติพันธุ์วรรณาไปเพื่อศึกษาวัฒนธรรมและการใช้ชีวิตของผู้ใช้บริการบางกลุ่ม เพื่อเข้าใจวัฒนธรรมความเป็นอยู่ที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ สิ่งแวดล้อมและการดูแลสุขภาพ เช่น งานวิจัยของผู้เขียนที่เกี่ยวกับผู้สูงอายุในสถานสงเคราะห์คนชราแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร (Changmai, 1999, 2001) ที่ศึกษาวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุในสถานสงเคราะห์แห่งนั้นร่วมกับการศึกษาภาวะสุขภาพและ

ระบบการพยาบาลที่จัดการดูแลให้กับผู้สูงอายุ ข้อค้นพบจากการศึกษาทำให้เข้าใจสุขภาพของผู้สูงอายุ ตามมุมมองของผู้สูงอายุเองที่เรียกว่าเป็นมุมมองจากคนใน (Emic perspectives) รวมทั้งเข้าใจระบบการพยาบาลที่จัดให้กับผู้สูงอายุในลักษณะของการดูแลในเรือนพยาบาลที่มีความใกล้เคียงกับหอผู้ป่วยในโรงพยาบาลแต่มีความอบอุ่นในความรู้สึกของการเป็น “บ้าน” ได้มากกว่า

งานวิจัยทางการบริหารการพยาบาลได้นำเอาระเบียบวิธีวิจัยแบบชาติพันธุ์วรรณามาใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาเช่นกัน อาทิ การวิจัยของเอียน บรูค (Brooks, 1999) ที่ศึกษาวัฒนธรรมการทำงานของพยาบาลเวรกลางคืน (Night shift) ที่มีความแตกต่างจากการปฏิบัติงานของพยาบาลในช่วงกลางวัน (Day shift) ทำให้ผู้บริหารได้เห็นภาพและเข้าใจการใช้ชีวิตในการทำงานของพยาบาลเวรกลางคืนและสามารถนำข้อมูลไปใช้ในการบริหารจัดการและสนับสนุนศักยภาพของพยาบาลเวรกลางคืนให้มากขึ้น นอกจากงานวิจัยทางการพยาบาลทั้งสองเรื่องดังกล่าวที่ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา มาเป็นแนวทางในการเจาะลึกให้ได้ข้อมูลที่เป็นวัฒนธรรมของกลุ่มคนหรือชุมชนที่ศึกษาแล้ว ยังมีงานวิจัยทางการพยาบาลอีกหลายเรื่องที่ใช้ระเบียบวิธีวิจัยนี้ เช่น Ensign & Bell (2004) ศึกษาวิถีชีวิตเมื่อเจ็บป่วยของเยาวชนวัย 15-23 ปีที่ไร้ที่อยู่อาศัยในซีแอตเติล Hubbert (2005) ศึกษาวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของคนวัยผู้ใหญ่ซึ่งไร้ที่อยู่อาศัยในเรื่องของการได้รับการดูแลด้านสุขภาพ การศึกษาเหล่านี้ยืนยันข้อค้นพบใหม่ที่ยังไม่มีผู้ใดค้นพบเพื่อทำให้เกิดความเข้าใจวัฒนธรรมและการใช้ชีวิตที่เกี่ยวข้องกับมิติด้านสุขภาพและการดูแลยามเจ็บป่วย ซึ่งทำให้พยาบาลมีข้อมูลในการออกแบบระบบการพยาบาลและการดูแลที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและการใช้ชีวิตของกลุ่มคนเหล่านั้น

ขั้นตอนการทำวิจัยแบบชาติพันธุ์วรรณา

การทำวิจัยแบบชาติพันธุ์วรรณาประกอบด้วยขั้นตอนต่อไปนี้ (Spradley, 1979, 1980)

1. การเลือกโครงการ (Selecting an ethnographic project) ในการเลือกโครงการวิจัย ผู้วิจัยต้องสามารถตอบคำถามการวิจัยจากโครงการนั้นๆ ได้ ตัวอย่างคำถามการวิจัย เช่น การดำเนินชีวิตของผู้ป่วยเอดส์ในวัดพระบาทน้ำพุเป็นอย่างไร ผู้ป่วยมีการดูแลสุขภาพตนเองอย่างไร ใช้เวลาในแต่ละวันอย่างไร ซึ่งทำให้ผู้วิจัยมองเห็นว่า การตอบคำถามเหล่านั้นจำเป็นที่จะต้องเลือกโครงการโดยการศึกษาที่วัดพระบาทน้ำพุ จังหวัดสระบุรี หรือจากตัวอย่างงานวิจัยของผู้เขียน (Changmai, 1999, 2001) ที่ต้องการศึกษาวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุในสถานสงเคราะห์แห่งนั้นร่วมกับการศึกษาภาวะสุขภาพและระบบการพยาบาลที่จัดการดูแลให้กับผู้สูงอายุ

2. การเลือกสถานการณ์ทางสังคม (Selecting a social situation) เป็นการเลือกเหตุการณ์ หรือสถานการณ์ทางสังคม ในสถานที่ที่เลือกโครงการไว้ในขั้นตอนแรก เมืองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ

2.1 สถานที่ (A place) ต้องมีที่ที่ผู้วิจัยจะเข้าไปทำการสังเกตเพื่อการเก็บข้อมูลได้

2.2 ตัวแสดง (Actors) ต้องมีผู้คนที่เป็นผู้แสดงให้เห็นภาพหรือสถานการณ์ทางวัฒนธรรมที่ผู้วิจัยกำลังทำการศึกษา

2.3 กิจกรรม (Activities) ต้องมีกิจกรรมที่แสดงออกให้เห็นฉาววัฒนธรรม เป็นกิจกรรมที่ผู้แสดงเป็นคนแสดงให้สามารถสังเกตและเก็บข้อมูลได้ในขั้นตอนนี้ สามารถใช้เกณฑ์ในการเลือกสถานการณ์ได้ดังนี้

1) สถานการณ์ที่ไม่ซับซ้อน (Simplicity) กล่าวคือเป็นสถานการณ์ที่เหตุการณ์ไม่ยุ่งยากเกินไป ไม่วุ่นวาย ไม่ซับซ้อนมากนัก ในการที่จะเข้าไปสังเกตหรือมีส่วนร่วม

2) สถานการณ์ที่เข้าถึงได้ง่าย (Accessibility) หมายถึงผู้วิจัยไม่มีความยากลำบากที่จะเข้าไปอยู่ในสถานการณ์และสามารถมีส่วนร่วมได้ เช่น การรอตรวจที่ห้องผู้ป่วยนอกซึ่งมีผู้คนมารอมากมาย เพราะคนทั่วไปก็สามารถมานั่งรอตรวจได้

วารสารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๒ (เมษายน - มิถุนายน) ๒๕๕๗

3) สถานการณ์ที่ไม่ทำให้ผู้วิจัยกลายเป็นจุดสนใจ (Unobtrusiveness) เป็นสถานการณ์ที่ผู้วิจัยไม่เป็นที่สนใจต่อบุคคลอื่นๆ ในสถานการณ์อาจเป็นที่สนใจบ้างในระยะแรก แต่ไม่ควรกลายเป็นจุดเด่นที่ทุกคนต้องให้ความสนใจ เช่น กรณีงานวิจัยของผู้เขียนนั้น (Changmai, 1999) ได้เลือกสถานการณ์ในห้องการฝีมือที่มีคุณยายหลายคนนั่งทำการฝีมืออยู่ ซึ่งแต่ละคนกำลังมีสมาธิกับงานที่ตนเองทำ จึงให้ความสนใจกับผู้เขียนน้อยมาก

4) สถานการณ์ที่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปได้ (Permissibility) เป็นสถานการณ์ที่ผู้วิจัยได้รับอนุญาตให้เข้าไปอยู่ได้ โดยไม่ถูกต่อต้าน ซึ่งหมายความว่าผู้วิจัยต้องทำการขออนุญาตก่อนเริ่มทำการวิจัย

5) สถานการณ์ที่มักเกิดเหตุการณ์ดังกล่าวซ้ำ (Frequently recurring activities) หมายถึงเหตุการณ์นั้นเกิดแล้วเกิดอีก มีกิจกรรมที่ทำซ้ำๆ สามารถสังเกตและมีส่วนร่วมได้บ่อยครั้ง เช่น การอยู่ในห้องการฝีมือซึ่งมีการทำกิจกรรมทุกวันและตลอดทั้งวัน ทำให้ผู้วิจัยสามารถสังเกตการทำฝีมือได้ทุกวันและตลอดทั้งวันเช่นกัน

ในสถานการณ์ดังกล่าวทั้งหมดจะทำให้ผู้ทำวิจัยแบบชาติพันธุ์วรรณนาสามารถเริ่มต้นทำการเก็บข้อมูลได้โดยมีอุปสรรคน้อยลง และเกิดความรู้สึกไม่ยุ่งยากใจต่อระเบียบวิธีวิจัยดังกล่าว

3. การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (Doing participant observation) ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยจะเริ่มการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งต้องอาศัยความสามารถของผู้วิจัย จากการเป็นคนแปลกหน้า (Stranger) จนกลายมาเป็นเพื่อน (Friend) ของกลุ่มคนในสังคมที่ศึกษา อาจต้องผ่านด่านจากผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลสังคมนั้น (Gatekeeper) นอกจากนั้นผู้วิจัยอาจต้องอาศัยผู้ให้ข้อมูล (Informants) เกี่ยวกับสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมนั้น

ผู้ให้ข้อมูลแก่ผู้วิจัยอาจแบ่งเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informants) หมายถึงผู้สามารถถ่ายทอดเรื่องราว หรือประสบการณ์ได้ตรงและครบถ้วน กับผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General

informants) หมายถึงผู้ให้ข้อมูลทั่วไป สามารถช่วยยืนยันสิ่งที่ค้นพบได้

การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมแบ่งเป็น 5 รูปแบบ ได้แก่ (Leininger, 1985)

3.1 การสังเกตเพียงอย่างเดียว (Non participation-observation alone) เป็นการสังเกตเพียงอย่างเดียวโดยที่ไม่ได้เข้าไปอยู่ในสถานการณ์นั้นๆ แต่สังเกตจากภายนอก

3.2 การปรากฏตนอยู่ในสถานการณ์ (Passive participation) เป็นการปรากฏอยู่ในสถานการณ์หรือเหตุการณ์ แต่แทบจะไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมกับผู้อื่นมากนัก

3.3 การมีส่วนร่วมพร้อมๆ กับสังเกต (Moderate participation) เป็นการมีส่วนร่วมในสถานการณ์ไปพร้อมๆ กับการสังเกตด้วยน้ำหนักที่ใกล้เคียงกัน

3.4 การมีส่วนร่วมโดยตรง (Active participation) เป็นการมีส่วนร่วมมากขึ้นในหน้าที่ที่มากกว่าการสังเกต แต่ยังคงการสังเกตไว้ด้วย ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำกิจกรรมต่างๆ เช่นเดียวกับที่คนในสังคมปฏิบัติ

3.5 การมีส่วนร่วมอย่างสมบูรณ์ (Complete participation) เป็นการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่จนผู้วิจัยกลายมาเป็นผู้ที่อยู่ในวัฒนธรรมนั้นซึ่งกลายเป็นผู้มีส่วนร่วมเสียเอง

4. การทำบันทึกเบื้องต้น (Making ethnographic record) ในการบันทึกเพื่อสามารถถ่ายทอดวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนในสังคมได้นั้น ผู้วิจัยต้องอาศัยกระบวนการสังเกตและมีส่วนร่วมดังกล่าว ในเรื่องของภาษา สิ่งประดิษฐ์ ข้าวของเครื่องใช้ อาจอาศัยการถ่ายรูป วิดีทัศน์ การบันทึกเสียง และการลงบันทึกด้วยการเขียน

การเขียนบันทึกภาคสนาม (Filed notes) เป็นวิธีหนึ่งที่ผู้วิจัยต้องรู้จัก สามารถแบ่งลักษณะการบันทึกง่ายๆ ได้ 2 แบบ คือ

4.1 การบันทึกเฉพาะหัวข้อที่สำคัญ (Condensed account) หมายถึงการบันทึกเฉพาะหัวข้อหรือคำหลักๆ ที่ใช้ให้เข้าใจในขณะนั้น

4.2 การบันทึกเพื่อขยายความ (Expanded account) เป็นการบันทึกต่อจากข้อ 4.1 กล่าวคือ ลงในรายละเอียดต่อจากหัวข้อหรือคำหลักๆ ที่ใช้

ซึ่งการบันทึกทั้ง 2 ลักษณะนั้น ผู้วิจัยอาจใช้ลักษณะคล้ายการเขียนบันทึกประจำวัน (Diary) บอกเล่าเรื่องราวที่ได้พบในแต่ละวัน รวมทั้งปฏิกิริยาความรู้สึกต่างๆ ของผู้วิจัยเองได้ด้วย

5. การบันทึกรายละเอียดสิ่งที่สังเกต (Making descriptive observations in general) ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยต้องทำการเขียนในสิ่งที่เห็นว่าเกิดอะไรขึ้นบ้าง ทั้งลักษณะทางกายภาพ ทำแผนที่ บอกตำแหน่ง สถานที่ เครื่องใช้ วัสดุอุปกรณ์ทุกอย่างในฉากที่เห็นทั้งหมด ทั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริงและช่วยในการถ่ายทอดเรื่องราวได้ในภายหลัง

6. การวิเคราะห์ขอบเขตในเบื้องต้น (Making a domain analysis: summary the culture scene) เป็นการวิเคราะห์หาความเชื่อมโยงของเหตุการณ์และสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมที่ต้องการศึกษา เพราะอาจมีรูปแบบที่ปรากฏอยู่ให้เห็นจากการบันทึกภาคสนามและข้อมูลทั้งหมดที่มีอยู่ในขณะนี้ ซึ่งอาจกลายมาเป็นฉากของวัฒนธรรม (Cultural scene) ที่เป็นอยู่ของคนในสังคมนั้นได้

7. การสังเกตเฉพาะเรื่อง (Making focused observation) เมื่อได้ฉากของวัฒนธรรมในขั้นตอนที่ 6 แล้ว ผู้วิจัยต้องทบทวนสิ่งที่ได้มาว่า จะมีฉากใดบ้างที่สามารถหาข้อมูลหรือทำการวิเคราะห์เจาะลึกให้มากขึ้นได้ โดยอาจใช้เกณฑ์ง่าย ๆ ในการพิจารณาเลือก ได้แก่ การเลือกตามความสนใจของผู้วิจัยเอง เพราะการเริ่มต้นในสิ่งที่ตนเองสนใจ จะเป็นแรงจูงใจให้อยากติดตามและค้นหาเบื้องลึก เบื้องหลังของวัฒนธรรมเหล่านั้น นอกจากนั้นผู้วิจัยอาจใช้คำแนะนำของผู้ให้ข้อมูล (Informants) ที่สามารถช่วยให้ข้อมูลเพิ่มเติมในรายละเอียดที่ต้องการเจาะลึกได้มากยิ่งขึ้น ไม่เพียงเท่านั้น การใช้กรอบแนวคิดหรือทฤษฎีที่ผู้วิจัยสนใจก็เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ใช้ได้

ในการเลือกการสังเกตเฉพาะเรื่องมีเกณฑ์ในการช่วยพิจารณา ดังนี้

7.1 เลือกประเด็น (Domain) ที่สนใจ

7.2 ตั้งคำถาม/เขียนคำถามเพื่อวางกรอบว่าอะไรบ้างที่ต้องสังเกต เช่น ในห้องทำการฝีมือของสถานสงเคราะห์แห่งนี้มีการทำการฝีมืออะไรบ้าง อะไรเป็นสิ่งที่คนนิยมทำมากที่สุด ใครทำกิจกรรมนั้นๆบ้าง และทำอะไร

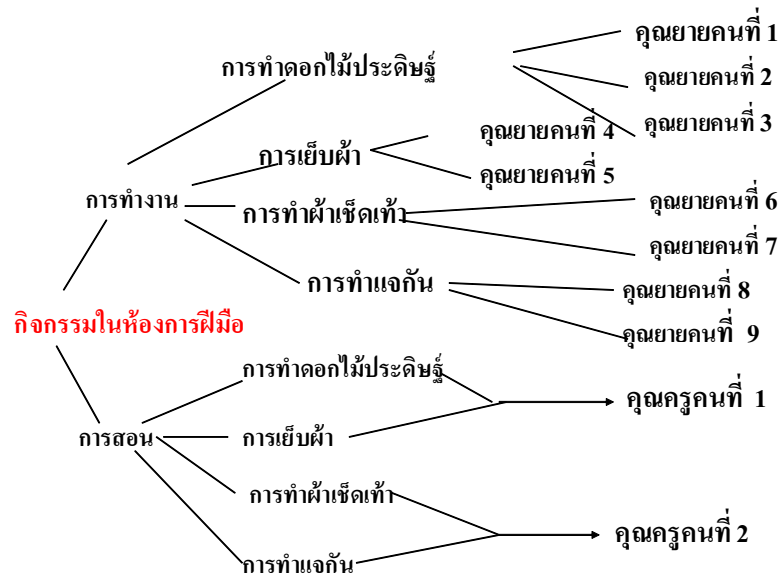
7.3 เมื่อได้คำถามว่าต้องสังเกตอะไรบ้างแล้ว ต้องจัดลำดับให้ได้ว่าจะสังเกตอะไรก่อนหลัง

7.4 พิจารณาดูว่ามีกิจกรรมอะไรบ้างที่ผู้วิจัยสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมได้ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้จากการมีส่วนร่วมนั้น

8. การวิเคราะห์เพื่อจัดกลุ่ม/จัดหมวดหมู่ (Making a taxonomic analysis) ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยต้องทำการวิเคราะห์เพื่อจัดกลุ่ม โดยมองหาความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นภายใต้ขอบเขตของวัฒนธรรมที่ได้ในขั้นตอนต้น เช่น การศึกษาในสถานสงเคราะห์คนชราแห่งหนึ่งของผู้เขียน (Changmai, 1999) พบว่ากิจกรรมในห้องการฝีมือเป็นขอบเขตของวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่ผู้วิจัยเรียนรู้ได้จากสถานสงเคราะห์นี้ ซึ่งกิจกรรมในห้องการฝีมือประกอบด้วยกิจกรรมการทำงานของกลุ่มผู้สูงอายุ และกิจกรรมการสอนโดยคุณครู นอกจากนั้นยังพบอีกว่าการฝีมือดังกล่าวสามารถจัดแบ่งเป็น การเย็บพรม เชิดเท้า การทำดอกไม้ประดิษฐ์ การเย็บเสื้อผ้า และการทำแจกันกระดาษ ส่วนกลุ่มคนที่ทำกิจกรรมในห้องนี้แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ ผู้สอนผู้สูงอายุให้ประดิษฐ์การฝีมือเหล่านี้ และผู้สูงอายุที่ทำงานการฝีมือเหล่านี้ โดยผู้วิจัยยังสังเกตว่ามีใครที่ปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ เหล่านั้น ทั้งกลุ่มที่เป็นผู้สอน (คุณครูคนที่ 1 และคุณครูคนที่ 2) และผู้ทำงานชิ้นต่างๆ (คุณยายคนที่ 1 ถึงคุณยายคนที่ 9) เมื่อได้ข้อมูลมาทั้งหมด ผู้วิจัยจึงทำการวิเคราะห์และจัดกลุ่มให้เกิดชุดของข้อมูลที่มีความเชื่อมโยงและสัมพันธ์กัน ดังแผนภาพที่ 1

วารสารมหาวิทยาลัยคริสเตียน

ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๒ (เมษายน - มิถุนายน) ๒๕๕๗

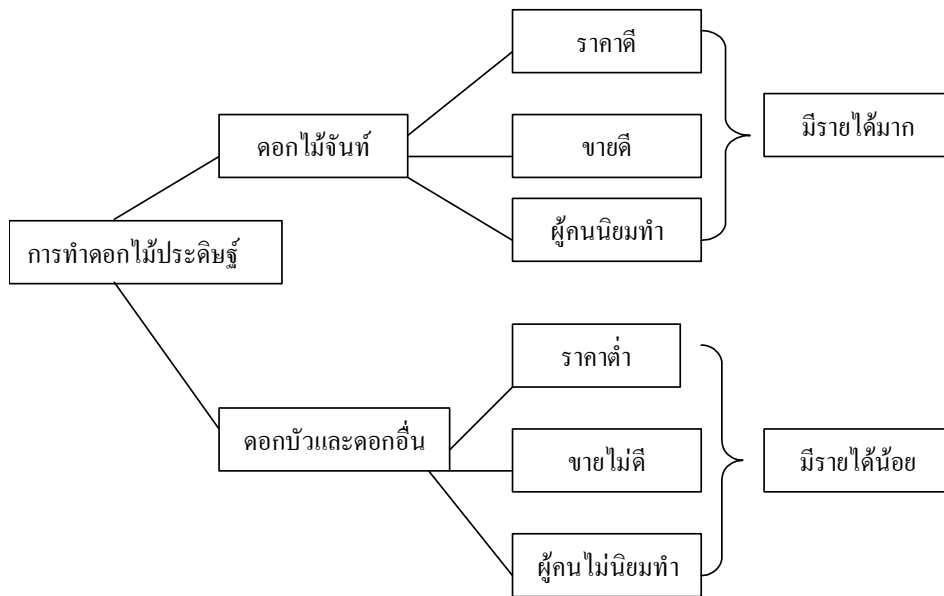
แผนภาพที่ 1 การวิเคราะห์เพื่อจัดกลุ่ม/จัดหมวดหมู่

9. การเลือกประเด็น (Domain) ที่สนใจเพื่อการสังเกตเฉพาะ (Making selected observation) ในขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่ต่อจากการจัดกลุ่ม ผู้วิจัยต้องเลือกประเด็นที่สนใจเพื่อทำการสังเกตเฉพาะ ซึ่งรวมถึงการสัมภาษณ์เชิงลึกเพิ่มเติม อาจใช้การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการได้ ประเด็นที่สนใจควรเป็นประเด็นที่สามารถถ่ายทอดเรื่องราวให้เห็นวัฒนธรรมของผู้คนในกลุ่มหรือชุมชนที่ผู้วิจัยกำลังศึกษา

10. การจัดองค์ประกอบของสถานการณ์หรือสิ่งที่สังเกตได้ (Making a componential analysis) ในการจัดองค์ประกอบของสิ่งที่สังเกตได้ นี้ เป็นการรวบรวมให้เห็นว่าคุณสมบัติของสถานการณ์หรือสิ่งที่สังเกตได้ประกอบด้วยข้อมูลใดบ้าง ทั้งนี้ต้องรวมถึงการตรวจสอบ และจัดกลุ่มข้อมูลที่ได้ทั้งจากการสังเกต การสัมภาษณ์และการมีส่วนร่วมด้วย เช่น ผู้วิจัยพบว่า กิจกรรมในห้องการฝีมือที่เป็นที่นิยมคือ การทำดอกไม้ และดอกไม้ที่นิยมทำกันมากที่สุดคือ ดอกไม้จันทน์ นอกจากนั้นที่นิยมน้อยกว่าคือ ดอกบัว

และดอกไม้อื่นๆ จากนั้นผู้วิจัยยังทำการตรวจสอบข้อมูลที่ได้อีกทั้งหมดจึงพบเหตุผลที่ดอกไม้จันทน์เป็นที่นิยม กล่าวคือ ราคาดี ง่าย และคนต้องใช้ ในทางกลับกันก็พบว่าดอกไม้อื่นๆนั้น ขยายยาก ราคาไม่ค่อยดีคือ ต้องขายถูกและ ไม่ค่อยมีคนซื้อ จึงได้ข้อสรุปว่าองค์ประกอบที่จัดได้ในกรณีนี้คือ ดอกไม้ประดิษฐ์ที่คนนิยมทำคือ ดอกไม้จันทน์เพราะราคาดี ง่ายและคนนิยมใช้เพราะเป็นดอกไม้สำหรับใช้ในการฉาบฉวยสำหรับคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธ

11. การกำหนดแก่นของวัฒนธรรม (Discovering cultural themes) ในการกำหนดแก่นของวัฒนธรรมในขั้นตอนต่อไปนี้ คือการเชื่อมโยงให้เห็นถึงวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในสังคมนั้นๆ กล่าวคือ มองเห็นถึงพฤติกรรม การกระทำ สิ่งของ เครื่องใช้ ที่ปรากฏอยู่อย่างมีความหมายและมีการเชื่อมโยงกัน เช่น กรณีของดอกไม้จันทน์ที่พบว่าดอกไม้ประดิษฐ์ที่คนนิยมทำนั้น สามารถเชื่อมโยงจนเกิดแก่นของวัฒนธรรมนี้ได้ว่า เป็นดอกไม้ที่ทำแล้วคนทำจะได้นิยามมากกว่า และขายได้ดีกว่า โดยสามารถเขียนเป็นกรอบการเชื่อมโยงได้ดังแผนภาพที่ 2

แผนภาพที่ 2 แนวทางการกำหนดแก่นของวัฒนธรรม

ดังนั้นสาระสำคัญหรือแก่นความคิดรวบยอด (Theme) ที่ได้จากขั้นตอนนี้คือ **การทำดอกไม้จันทน์ จัดเป็นธุรกิจที่ดีในการทำการฝีมือของสถานสงเคราะห์คนชราแห่งนี้**

12. การทำบัญชีรายการของวัฒนธรรมที่ได้มาทั้งหมด (Taking a culture inventory) ผู้วิจัยต้องรวบรวมข้อมูลที่มีอยู่ทั้งหมดจากขั้นตอนที่ 1 - 11 ว่าได้ข้อมูลที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมของสังคมนั้นๆ มากน้อยเพียงใด มีอะไรที่ต้องสืบค้นเพิ่มเติม อ่านข้อมูลทั้งหมดซ้ำไปมา เพื่อเกิดความเข้าใจและพิจารณาให้ได้ว่ามีอะไรที่ผู้วิจัยอาจมองข้ามไปบ้าง จากนั้นเขียนรายการของแก่นวัฒนธรรมที่ได้ทั้งหมด เชื่อมโยงให้เป็นเรื่องราว หากยังขาดข้อมูลใด ให้เขียนไว้ด้วยและกลับไปสืบค้นให้ครบถ้วนเพื่อถ่ายทอดงานออกมาให้เห็นวัฒนธรรมของคนกลุ่มนั้นจริงๆ

จากนั้นกำหนดตัวอย่างภายใต้แก่นของวัฒนธรรมที่ได้ อาจเป็นรูปภาพ บทสัมภาษณ์ที่เกี่ยวข้อง และการบันทึกภาคสนาม รวมทั้งข้อมูลจากรายงานหรือแหล่งอื่นๆ

13. การเขียนรายงานวิจัย (Writing an ethnography) เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการทำวิจัย ผู้วิจัยควรกำหนดร่างหัวข้อต่างๆที่จะเขียน กำหนดหัวข้อย่อยและรายละเอียดคร่าวๆที่ต้องการใส่ไว้ จะทำให้ไม่ยุ่งยากต่อการเขียนรายงาน อย่างไรก็ตาม การเขียนรายงานที่ดีคือการที่ผู้วิจัยได้อ่านงานวิจัยของผู้อื่นมาก่อนและฝึกเขียนตามแนวทางของตนเอง

สรุป

การทำวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาเป็นการวิจัยที่สามารถนำมาใช้ในการวิจัยทางการแพทย์ได้ เพื่อให้ผู้วิจัยสามารถเข้าใจและเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม ความเป็นอยู่และการใช้ชีวิตของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือคนในชุมชนใดชุมชนหนึ่งได้ โดยวัฒนธรรมที่ศึกษามักมีความเกี่ยวข้องในมิติของสุขภาพและการดูแลสุขภาพของคนกลุ่มนั้นๆ ผู้วิจัยจึงต้องเข้าไปอยู่ในสังคมนั้นระยะหนึ่ง ต้องสามารถสังเกต สัมภาษณ์ให้ได้ข้อมูลที่เป็นวิถีการดำเนินชีวิต ในวัฒนธรรมของเขาจริงๆ

วารสารมหาวิทยาลัยคริสเตียน

ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๒ (เมษายน - มิถุนายน) ๒๕๕๗

บรรณานุกรม

- ประณีต ส่งวัฒนา วิภาวี คงอินทร์ และ เพลินพิศ ฐานิวัฒนานนท์. (2543). ความเหมือนและความแตกต่างในการวิจัยเชิงคุณภาพทางการพยาบาล : ปริญญาการณวิทยา, ทฤษฎีพื้นฐาน และชาติพันธุ์วรรณา. วารสารสภาการพยาบาล. 15(2) : 12-24.
- สุภางค์ จันทวนิช. (2547). การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภางค์ จันทวนิช. (2550). การวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- Brandriet, L.M. (1994). Gerontological Nursing : Application of Ethnography and Grounded Theory. *Journal of Gerontological Nursing*. 20:33-40.
- Brooks, I. (1999). For Whom the Bell Tolls: An Ethnography of a Night Nurse Sub-Culture. *Studies in cultures, organizations, and societies*. 5(2) : 347:369.
- Burns, N. & Grove, S. (1993). *The practical of nursing research : conduct, critique, and utilization*. Philadelphia : WB. Saunders Company.
- Cameron, C. (1990). The Ethnographic Approach: Characteristics and Uses in Gerontological Nursing. *Journal of Gerontological Nursing*, 16: 5-7.
- Changmai, S. (1999). *An ethnography of Ban Bangkae : a home for the aged in Bangkok, Thailand*. A thesis submitted for the fulfillment of Ph.D. Southern Cross University, NSW. Australia.
- Changmai, S. (2001). An Ethnography of Ban Bangkae : A Home for the Aged in Bangkok, Thailand. *Christian University Journal*, 7(1): 59-70.
- Crowther, J. (1995). *Oxford advanced learner's dictionary of current english*. Oxford : University Press.
- Ensign, J. & Bell, M. (2004). Illness Experiences of Homeless Youth. *Qualitative health research*, 14(9):1239-1254.
- Hardy, M. (1994). Qualitative Research and Nursing. In Hardy and Munhall (Eds.). *Nursing research : theory and practice*. London : Chapman and Hall.
- Hubbert, A.O. (2005). An ethnonursing research study : Adult residing in a midwestern Christian philosophy urban homeless shelter. *Journal of Transcultural Nursing*, 16(3) : 236-244.
- Lazarus, R. & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and Coping*. New York, Spring Publishing Company.
- Leininger, M.M. (1985). *Qualitative research methods in nursing*. Philadelphia" WB. Saunders Company.

- Nikkonen, M. & Janhonen, S. (1995). Ethnography and Ethnonursing in Nursing Research. *Vard I Norden*. 15 : 21-25.
- Polit, D.E. and Beck, C.T. (2008). Developing an Approach for a Qualitative Study. *Nursing research : generating and assessing evidence for nursing practice*. Philadelphia : Wolters Kluwer, Lippincott Williams & Wilkins.
- Spradley, J.P. (1979). *The ethnographic interview*. Fortworth : Harcourt Brace Javanovich College Publishers.
- Spradley, J.P. (1980). *Participation observation*. Fortworth : Harcourt Brace Javanovich College Publishers.
- Spradley, J.P. (1980). *Participation observation*. Fortworth : Harcourt Brace Javanovich College Publishers.
- Streubert, H.J.& Carpenter, D.R. (2011). *Qualitative research in nursing : advancing the humanistic imperative*, 5th ed. Philadelphia : Wolters Kluwer/Lippincott Williams & Wilkins.

